

UNIVERSITATEA „OVIDIUS” DIN CONSTANȚA
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL TEOLOGIE

REZUMAT TEZĂ DE DOCTORAT

CONFIGURĂRI ȘI IDEOLOGIZĂRI ALE *OMULUI NOU* ÎN POSTMODERNITATE ȘI NEW AGE. EVALUARE MISIONARĂ

COORDONATOR:

Pr. Prof. Univ. Dr. Gheorghe ISTODOR

DOCTORAND:

Pr. Ion Constantin ENE

CONSTANȚA
2022

CUPRINS

INTRODUCERE 4

1. Argumentarea temei și obiectivele cercetării 4
2. Actualitatea temei în contextul cercetării actuale 8
3. Structura sintetică a tezei de doctorat 16
4. Instrumentarul științific și metodologic utilizat în elaborarea tezei 17

CAPITOLUL I - POSTMODERNISM ȘI NEW-AGE - REFERINȚE ALE ITINERARIULUI INDIVIDUALIZĂRII OMULUI ÎN SOCIETATEA CONTEMPORANĂ 19

- 1.1. Postmodernitate/postmodernism - trenduri de reconfigurare culturală, filosofică, religioasă, socială 19
- 1.1.1. Postmodernitatea - tendințe de invalidare a modernității 19
- 1.1.2. Postmodernismul - o problematizare radicală a temeiurilor meta-narațiunilor modernității 24
- 1.2. Repuneri în noi tipare a religiei prin impulsul secularizării 29
- 1.2.1. Tezele raționalizării și individualizării 29
- 1.2.2. Secularizarea ca fragmentarizare a religiei la nivelul unei opțiuni personale 34
- 1.3. New Age - paradigma reinventării religiei în valențe pseudo-spirituale 42
- 1.3.1. Scurt istoric și principii referențiale ale mișcării New Age 42
- 1.3.2. Reinterpretarea subiectivizată a religiei în tiparul spiritualității New Age 49
- 1.3.2. New Age - paradigma religiei seculare 57
- 1.4. New Age ca expresie religioasă a postmodernității 60
- Concluzii 64

CAPITOLUL II - REDEFINIREA IDENTITĂȚII OMULUI ÎN FLUXUL POSTMODERNISMULUI ȘI A NOII RELIGIOZITĂȚI 66

- 2.1. Identitatea omului în fluiditatea globală postmodernistă 67
- 2.1.1. Identitatea religioasă - aproximări conceptual-teoretice 67
- 2.1.2. Accelerarea ritmului social - adaptarea omului la derularea experienței cotidiene 72
- 2.1.3. Configurarea omului în interconectivitatea relațională 74
- 2.1.4. Construcția unei noi identități religios-culturale metamorfozate 76
- 2.2. Omul detradționalizat - itinerariul individualizării omului ca eliberare de cadrele autorității 82
- 2.2.1. Abstractizarea omului prin definirea lui ca individ 82
- 2.2.2. Detradționalizarea ca proces de dezintegrare a integrității societății în postmodernitate 88
- 2.2.3. Teza radicală: subminarea cadrelor autorității și proliferarea culturii de consum 89
- 2.2.4. Formularea tezei coexistenței ca retradționalizare 95
- 2.3. Regândirea omului ca subiect conștient în postmodernism - de la persoană la nivelul unui construct social 98
- 2.4. Regândiri ale omului sub ideologia nihilismului religios 104
- 2.4.1. Ratarea antropologică a „omului nou” în paradigma nietzscheană 105

2.4.2. Proiectul omului nou în marxism	109
2.4.3. Efectele secularizării în plan antropologic: desensibilizarea religioasă a omului	119
2.4.4. Profilul postmodern și secular al celor „nones”	122
Concluzii	129
CAPITOLUL III - TRANSFORMAREA OMULUI „NOU” ÎN NEW AGE:	
RESEMNIFICĂRI SPIRITUALE	131
3.1. Reconfigurări antropologice new-age-iste: individualismul religios, eclecticismul și simbolismul sinelui	131
3.2. Omul în economia pseudo-spiritualității New Age	136
3.2.1. Tranziția unei spiritualități de la semnificația la comercializarea sacralului	137
3.2.2. Transformarea holistică: dincolo de dihotomia sacru-profan	139
3.2.3. Experiența transformatoare în New Age - un design evolutiv de spiritualizare	144
3.3. Tehnologiile spirituale New Age ale inovării omului în tandemul consumului postmodernist	156
3.3.1. Secularizarea postmodernistă ca stimulent al inovării redefinirii omului	156
3.3.2. Sinele în interpretările New Age - un produs în societatea de consum	161
3.3.3. Deepak Chopra - expansiunea spirituală de la ego la Sinele omnipotent	165
3.3.4. Ken Wilber - redimensionarea sinului prin Practică Transformativă Integrală	168
3.3.5. Gary Zukav - paradigma sinelui autentic ca optimizare a omului „multi-senzorial”	171
3.3.6. Shakti Gawain și impulsul „iluminării” sau „realizării de sine”	173
3.3.7. Rețete pseudo-spirituale pentru un om limitat în cadrele consumerismului	174
Concluzii	177
CAPITOLUL IV - MISIUNEA BISERICII ȘI AFIRMAREA ANTROPOLOGIEI CREȘTINE ÎN CONTEXTUL POSTMODERNIST ȘI NEW-AGE-IST.	
CONTEXTUALIZARE ȘI EVALUARE	179
4.1. Principii misionare în contextul postmodernismului	180
4.1.1. Reajustarea misiunii creștine pe apologia provocărilor contemporane. Un model misionar relevant în secolul XXI	180
4.1.2. Postmodernitatea și invalidarea tendințelor iluministe de regândire a omului. Teoretizarea lui David Bosch	186
4.1.2.1. Extinderea raționalității	188
4.1.2.2. Dincolo de schema subiect-obiect	192
4.1.2.3. Redescoperirea dimensiunii teleologice	193
4.1.2.4. Provocarea la adresa gândirii progresiste	193
4.1.3. Un răspuns misionar la provocările umaniste ale postmodernismului	195
4.1.3.1. Paradigma omului nou în teologia paulină	195
4.1.3.2. Omul ca persoană în teologia ortodoxă	197
4.1.3.3. Efortul apologetic provocator de a face credința creștină inteligibilă în degringolada modernitate / postmodernitate	198
4.1.3.4. Postmodernismul reevaluat în sens pozitiv pentru construcția unei misiuni creștine contemporane	201

4.2. Omul nou și realizarea sinelui în New Age - o formă pervertită a perfectabilității umane sub aspect pseudo-spiritual. Evaluare misionară	205
4.2.1. New Age - o sumă de sincretisme cu propuneri de reinterpretare a omului	205
4.2.2. Narcisismul spiritual al New Age	210
4.2.3. De la transformarea spirituală a omului la sfințirea sa în Hristos. Dimensiunea hristologică a sensului umanizării	212
4.2.4. Dumnezeu interior de tip new-age-ist și theosis	220
4.2.5. Un răspuns misionar și biblic la transformarea spirituală de tip new age-ist	223
4.2.6. O viziune hristologică integratoare ca răspuns misionar față de dezamăgirea umanismului secular new-age-ist	227
4.3. New Age și creștinismul în contrast: proclamarea misionară a Adevărului autentic care este Iisus Hristos	229
Concluzii	238
CONCLUZII	243
BIBLIOGRAFIA	247
I. Literatură de specialitate	247
II. Webografie	265

Argumentarea temei și obiectivele cercetării

Orice discurs despre *om*, indiferent de cultura religioasă, teologică sau filosofică a tiparului său, propune o analiză complexă care se desfășoară pe cel puțin două planuri interconectate: în primul rând se vizează încadrarea definițională a antropologiei, care își propune să definească cine este omul, iar pe de altă parte se intenționează prezentarea contextului socio-cultural în care omul este definit. Această dublă valență marchează și cercetarea noastră, cu precizarea că analiza noastră se concentrează pe problematicele actuale ale contemporaneității care influențează viața și sensul omului. Pe cale de consecință, prezenta lucrare de doctorat - *Configurări și ideologizări ale omului nou în postmodernitate și New Age. Evaluare misionară* - se dorește o prezentare pertinentă a modului în care trendurile actuale, respectiv postmodernism și New Age, introduc în discursul lor un nou mod de a înțelege omul în semnificația sa identitară, socială, culturală și religioasă. Precizăm faptul că această analiză se face din perspectivă strict misionară, cu foarte ușoare accente pe teologia dogmatică.

Care este motivația unei asemenea opțiuni de analiză teologico-misionară? Răspunsul, deloc facil, ne introduce în spectrul modului în care se desfășoară viața în contemporaneitate și în modul prin care omul, ca ființă socială, se încadrează în fluxul dinamic al acestui cotidian. Biserica, ca agent al misiunii creștine, are responsabilitatea proclamării adevărului, Adevăr care în creștinism este Mântuitorul Iisus Hristos (Ioan 14,6). Din nefericire, astăzi, în absența unui discernământ spiritual și al unei autenticități care valorizează pe om în justa sa demnitate de persoană creată după chipul Creatorului, cu vocația teologică a devenirii „părtaș al dumnezeieștii firi” (II Petru 1,4), omul este asaltat de o serie de noi tendințe de factură culturală și spirituală care propun reinterpretarea sa în noi valențe. Dintre aceste provocări notăm postmodernitatea și New Age, pe care se focusează analiza noastră, încercând răspunsuri concrete și practice din punct de vedere misionar la tiparul *omului nou* promovat de acestea.

Miza principală a cercetării, ca obiectiv principal, este argumentarea metamorfozării ideologice în tranziția de la *om ca ființă teologică și comunitară*, cum propune creștinismul, la *individualizarea* sa în logica postmodernității, la *ego-izarea* sa prin idolatrizarea, fără exagerare, a *sinelui* raportat la pseudo-spiritualitatea sincretistă și seculară a mișcării New Age. Ambele aceste două trenduri ale secolului XX-XXI reduc pe om la simpla individualitate, la angoasa unei existențe fără sens prin decuplarea sa de la valorile creștine. Antropologia creștină prezintă cinci aspecte care elucidează în natura persoanei umane: (1) unitatea persoanei; (2) deschiderea către transcendență și unicitatea persoanei; (3) libertatea persoanei; (4) demnitatea egală a tuturor oamenilor; și (5) natura socială a persoanei umane. Indiferent cum este privită problema, începând cu tendințele iluministe la nivel cultural, s-a trecut de la Dumnezeu la om. Acestea este vectorul prezent și astăzi. Dumnezeu este irelevant într-o lume care nu mai are nevoie de El, considerând că afirmațiile teologice țin de o metafizică invalidată de dezvoltările științifice.

Trebuie precizat că postmodernitatea și New Age se cuplează într-o sinergie remarcabilă. Societatea secolelor XX-XXI a răspuns la criza modernității prin critica postmodernistă, critică care, în mod paradoxal, neagă meta-narațiunile modernității și oferă un nou cadru de hermeneutică pe toate planurile. Polarizarea societății sub aspect religios și sub directă influență a globalizării face ca postmodernitatea să creeze cadrul oportun de *piață*

psiho-religioasă, extrem de ofertantă pentru un om decreștinat, detraditionalizat, dar încadrat în limita opțiunii libere dezinstituționalizate. Fiind născută într-o epocă a hipercomerțului globalist, gândirea New Age a căpătat trăsăturile pieței și a început să funcționeze într-un mod asemănător cu logica pieței. A încurajat oamenii să se comporte ca niște consumatori, alegând ceea ce își doreau. A devenit prea concentrată pe individ și a neglijat procesele de schimbare socială. Multe dintre aceste trăsături, care uneori au fost la limita exploatarei de către culte religioase și preținși guru, erau incompatibile cu spiritualitatea autentică, care trebuie să fie deschisă și participativă, nu bazată pe un model de piață al experienței religioase plătite. Dacă atât gândirea New Age, cât și anti-spiritualitatea sunt reacții exagerate una față de cealaltă, sarcina de acum este de a găsi o subiectivitate critică care să respingă „dictatura minții” - credința că societățile cunosc deja direcția sau punctul final în care se îndreaptă. În ce ar consta aceasta această subiectivitate critică? Pasul cheie este respingerea viziunii care vede spiritualitatea doar în termeni de experiență individuală și înlocuirea acesteia cu o spiritualitate care funcționează în jurul relațiilor dintre diferiți oameni în tandem cu un discernământ autentic creștin care permite o evaluare justă a sensului omului în ritmul accelerat al acestui secol XXI.

În epoca premodernă, oamenii trăiau ca membri ai unor comunități cu roluri care erau în mare parte definite din exterior. În epoca modernă, ei trăiesc ca indivizi atomizați, dar autonomi, care se auto-direcționează și care sunt legați între ei prin contracte sociale și instituții. Postmodernitatea, văzută ca o critică a structurilor capitaliste neoliberale și a meta-narațiunilor, consideră că omul ca individ este din ce în ce mai fragmentat și a dezvoltat o critică puternică a tuturor forțelor care ne-au arătat că nu suntem nici pe departe atât de autonomi pe cât credem, inclusiv limbajul și puterea noastră. Dar acest proces ne-a lăsat, de asemenea, blocați ca indivizi fragmentați, fără prea mult simț al unei direcții, deconstruind mereu realitățile, dar rareori reconstruindu-le cu prea mult succes. Prin urmare, parcurgem o criză, dar fiecare criză reprezintă și oportunități pentru reflecția misionară a Bisericii creștine.¹

Mișcarea New Age poate fi văzută ca un răspuns la declinul religiei tradiționale în Occident. Se conformează pluralismului spiritual pe care mulți cercetători, printre care și Bryan Wilson, îl înțelege ca o consecință a secularizării.² Dintr-o perspectivă New Age, diferitele tradiții spirituale ale lumii sunt acum proprietate publică și nu mai sunt domeniul privat a instituțiilor religioase care au fost cândva. Deoarece în acest proces de disponibilitate deschisă, *sacru* devine *comercializat*, argumentul general permite că poate fi *cumpărat* și *vândut* și astfel consumat conform principiilor de bază ale pieței libere. Pe piața de consum religioasă contemporană, comercializarea spiritualității și însușirea ei – în special din alte tradiții care nu sunt proprii – stimulează o problemă din ce în ce mai controversată. Întrebările care apar se referă la proprietate: este spiritualitatea o posesie privată sau aparține astăzi mai mult domeniului public - făcându-o ceva liber și accesibil oricui? Dacă până la sfârșitul secolului al XIX-lea sau mai târziu, condiționarea religioasă a unei persoane era un fapt automat și acceptat, începând cu secolul XX, realitatea socială, politică, culturală și economică a determinat la mutații în tranziția sensului religiei tradiționale, în logica postmodernă.

¹ Vezi Pr. Mihai Himeșchi, „The mission of the Church and the spiritual crisis”, în *Invazia non-valorilor într-o lume multimedia. Criza spirituală și discreditarea sacruului*, Reîntregirea, Alba Iulia, 2010, pp. 88-108.

² Bryan R. Wilson, „‘Secularisation’: Religion in the Modern World”, în S. Sutherland, L. Houlden, P. Clarke & F. Hardy (eds), *The World's Religions*, London, Routledge, 1988, p. 953.

În societatea contemporană și postmodernă, însă, prin globalizare, capitalism și migrație pe scară largă, împreună cu declinul instituțiilor religioase tradiționale prin secularizare, individul occidental se confruntă cu o conștientizare a opțiunilor religioase la o scară fără precedent.³ „Era informațională” actuală permite o familiarizare cu religiile și mișcările religioase dincolo de cea a condiției identității nașterii. Cărțile, documentarele de televiziune, platformele socializare, internetul în ansamblul său, instrumentele tehnice de mobilitate, au sporit cunoașterea diferitelor practici spirituale într-un cadru de opțiuni. În lumea capitalistă competitivă de astăzi, ele devin opțiuni posibile. Prin dobândirea mai multor perspective, *consumatorul religios* poate acum mai ușor ca niciodată să aleagă să devină decon condiționat de aculturarea predominantă a societății sale și, în unele cazuri, chiar recondiționat într-o nouă practică spirituală la alegerea sa. O mare parte din această situație a opțiunilor de consum religios se referă la diminuarea religiei tradiționale, instituționalizate sau a ceea ce se referă adesea la secularizare.⁴ Toți acești factori condiționează în mod direct modul în care omul este regândit ca *om nou* de postmodernitate și New Age.

Într-o epocă a producției de la egal la egal, în care tot mai mulți indivizi sunt socializați prin intermediul internetului, se poate naște o spiritualitate relațională între oamenii care cooperează unii cu alții într-o mare varietate de rețele. Pe măsură ce ne angajăm în comunități de semeni care produc valoare colectivă, dimensiunea orizontală a spiritualității revine în centrul atenției. Acesta este sensul spiritualității creștine: relația oamenilor între ei în baza unității și comunității și intersecția cu verticalitatea iubirii de la Dumnezeu spre oameni. Spiritualitatea autentică este cea a Crucii, care intersectează îmbrățișarea divină față de umanitatea care își aștepta mântuirea, o spiritualitate integratoare și umanizantă. În acest nou context, viziunea despre ființele umane ca fiind fragmentate nu mai este un motiv de disperare. Dimpotrivă, multitudinea noastră interioară de interese este ceea ce ne permite să contribuim la o serie de proiecte diferite care conduc la sens creștin existențial. Psihicul individual se poate construi atunci prin contribuțiile fiecăruia la viața întregului și prin recunoașterea pe care o primește din partea comunităților la care participă.

După această sumă de precizări, putem enunța obiectivele analizei noastre: evidențierea modului în care postmodernismul și pseudo-spiritualitatea New Age impactează tranziția omului de la persoană la individ; argumentarea constituției psihologice și religioase a *omului nou* în logica postmodernistă și New ca un individ limitat la propriul ego și consumul social și spiritual din panoplia ofertantă de versiuni ideologice seculare și spirituale; semnificația mutației spirituale de la *om* la *sine* în New Age; elaborarea unor evaluări teoretice și practice din punct de vedere misionar la reconfigurarea *omului nou*.

³ Michael York, „New Age Commodification and Appropriation of Spirituality”, în *Journal of Contemporary Religion*, Vol. 16, No. 3 (2001), p. 361.

⁴ William H. Swatos Jr., *Encyclopedia of Religion and Society*, Walnut Creek: AltaMira; London: Sage, 1998, p. 344. Vezi și Gheorghe Petraru, *Biserica Ortodoxă și fenomenul secularizării*, în “Analele Științifice ale Universității «Al.I. Cuza» Iași”, Teologie, II (1993-1994), p. 189-211.

Actualitatea temei în contextul cercetării actuale

Relevanța temei este argumentată, în primul rând, pe premisa faptului că cercetarea noastră se focusează pe problematica a omului, a condiției sale în contextul postmodernității și al noului mod de a gândi religia și spiritualitatea în sens secular, precum New Age. O abordare a modului în care *omul* este regândit sub imperiul configurațiilor acestor două trenduri cultural-religioase reprezintă un punct de referință în regândirea metodologiilor misionare în scopul afirmării autenticității și lucidității învățaturii creștine despre om. Relevanța temei cercetate rezidă tocmai în această realitate: modul în care sub impulsurile seculare postmoderniste și new-age-iste, dimensiunea, valoarea și sensul omului sunt reduse în parametrii limitanți ai individualizării într-o logică a consumului de pseudo-spiritualitate fără nicio restricție. Discursul este mutat de la om ca ființă ireductibilă și personală la *sine* ca unică structură validă, fapt ce generează o subiectivizare închisă în explorarea interiorizării.

Dincolo de aceste aspecte care încadrează tema generală a cercetării, un aspect important este faptul că New Age și postmodernitatea se situează într-o congruență indubitabilă. Argumentările noastre constituie puncte de referință în analizele teologice misionare, ca intenții modeste de a proba faptul că elementele comune dintre postmodernitate și New Age prefațează noi cadre de regândire a *omului* în sensul *inovării* sau al *noutății* care corespund secularității. Din acest motiv, considerăm că o asemenea analiză reprezintă un argument al relevanței tezei de doctorat.

Fenomenul religios New Age și condiția socială/culturală denumită „postmodernitate” par să aibă o serie de trăsături în comun, fapt analizat rareori în literatura de specialitate. Dezbateră asupra postmodernității este deschisă posibilităților „religioase”. Acest lucru contrastează cu modernitatea, unul dintre motivele căreia a fost excluderea religiei. Mai mult, atât postmodernitatea, cât și New Age, pot fi văzute ca răspunsuri la o „criză a modernității” percepută în câmpul conștiinței oamenilor secolelor XX-XXI. În mod specific, unele dintre legăturile lor presupuse sunt următoarele: ambele se referă la o *nouă eră*, ambele abandonează *vechile adevăruri*, în ambele *sinele* și *consumul* sunt probleme centrale, ambele sunt *pesimiste* în ceea ce privește *politica*, ambele presupun *noi moduri de organizare*, ambele pot fi privite în termenii *globalizării* și ambele pot fi înțelese în termeni de *fin de siècle*.⁵

Sociologul Georg Simmel a descris apariția „religiozității post-creștine”⁶ ca un aspect al „conflictului culturii moderne”, iar New Age pare cu siguranță să se potrivească descrierii acesteia. În mod clar, are prea puțin de-a face cu monoteismul transcendent convențional al creștinismului, dar are de-a face mult mai mult cu un centru comercial sau un mozaic cu elemente religioase și cvasi-religioase concentrate pe *sine* și pe *alegere*.

Dacă este așa, atunci New Age are afinități puternice cu trăsăturile emergente contemporane ale societății gândite sub rubrica „postmodernitate”, nu în ultimul rând cele centrate pe *sine* și pe *alegere*. Cu toate acestea, dezbateră asupra postmodernității, care a început cu adevărat în anii 1980, a acordat în acel timp prea puțină atenție acestor conexiuni aparente, chiar dacă și în anii 1980 New Age a devenit un fenomen social și cultural mai

⁵ David Lyon, „A Bit of a Circus: Notes on Postmodernity and New Age”, în *Religion*, 23 (1993), pp. 117-118.

⁶ Georg Simmel, „The crisis of culture”, în *Georg Simmel: Sociologist and European*, Peter Lawrence (ed.), Barnes and Noble, 1976, p. 259.

proeminent. În fond, postmodernitatea și New Age, ca două moduri diferite, respectiv secular și spiritual, de a regândi societatea și omul în noi valențe, merg în tandem. Postmodernitatea creează spațiu pentru posibilitățile religioase. New Age, ca și postmodernitatea, poate fi privit ca un răspuns la o criză percepută a modernității.

Deși insinuări ale postmodernității și New Age au început să apară în anii 1960 - și antecedentele lor sociale, intelectuale și spirituale pot fi urmărite mult mai în urmă - ambele ar putea fi datate de la începutul anilor 1970 când au apărut cărți distinctiv New Age, au fost deschise ashram-uri și s-au format rețele, în special în SUA. Gordon Melton menționează anul 1971 ca punct de start al mișcării New Age.⁷ Practic în timpul acestor ani, New Age s-a instituționalizat oficial ca versiune spirituală în spațiul public al societății. În ceea ce privește postmodernitatea, Charles Jencks consideră că, simbolic, condiția postmodernă datează de la ora 15.32, 15 iulie 1972, când complexul modernist de locuințe publice Pruitt-Igoe din St Louis a fost demolat, în timp ce David Harvey o leagă, în general, cu criza petrolului din 1973.⁸

Datarea oarecum arbitrară a fiecărui fenomen este însoțită de o imprecizie corespunzătoare cu privire la caracteristicile lor cheie. Referitor la postmodernitatea, deși unii cercetători încearcă analitic să-i delimiteze dimensiunile, respectiv „culturală” de cea „socială”, de exemplu, folosind termenul de *postmodernism* pentru a face aluzie la prima dimensiune și *postmodernitatea* la cea de-a doua, trebuie menționat faptul că, fără a greși, condiția postmodernă este în același timp culturală și socială. După cum remarcă Zygmunt Bauman, „postmodernitatea poate fi văzută ca redând lumii ceea ce modernitatea, în mod prezumtiv, a luat, ca o *reîncântare* a lumii pe care modernitatea s-a străduit din greu s-o *dezvrăjească*”.⁹ Deci, în timp ce unele relatări subliniază presupusa nouă formare socială a postmodernității, iar altele se concentrează pe schimbările culturale în artă și arhitectură, muzică, film și media electronică, cele mai bune analize demonstrează interconexiunea lor.

Trei întrebări majore indică sfera dezbaterii asupra postmodernității.

- a) Unu: *intrăm într-un nou tip de societate?* Dovezile relevante din anii 1970 ar include schimbări în modul de producție legate de adoptarea de noi tehnologii și de fabricație flexibilă, orientate îndeaproape spre consum și care funcționează pe o piață globală. Acest lucru se leagă de 1973 ca marcând dispariția erei Ford-Keynes și apariția decisivă a unei noi clase de lucrători și servicii a căror mobilitate depinde de educație și care generează noi mișcări sociale precum feminismul și ecologismul. Postmodernitatea revizuieste astfel dezbaterile despre postindustrialismului și societatea informațională.¹⁰
- b) Doi: *s-au prăbușit certitudinile moderne?* Jean-Paul Lyotard, de exemplu, vorbește despre declinul marilor naratiuni ale Iluminismului.¹¹ „Meta-narațiunile” precum rațiunea, democrația și progresul sunt radical puse la îndoială. Scepticismul

⁷ Gordon Melton, *Encyclopaedic Handbook of Cults in America*, New York, Garland 1986, p. 5.

⁸ David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell 1987, p. 39.

⁹ Zygmunt Bauman, *Intimations of Postmodernity*, London, Routledge 1992 p. ix. Vezi și Pr. Gh. Istodor, „Modernitatea – ca ruptură axiologică față de creștinism”, în *Buletinul pentru dialog între științe și teologie, Centrul pentru dialog între științe și teologie*, Universitatea Craiova, vol. IV, nr. 2/2005, pp. 83-93.

¹⁰ David Lyon, „From postindustrialism to information society: a new social transformation?”, în *Sociology* 20, 4 (1986), pp. 56-72; Idem, *The Information Society: Issues and Illusions*, Basil Blackwell 1989.

¹¹ Vezi Jean-Paul Lyotard, *The Postmodern Condition*, University of Minnesota Press 1984.

filosofilor se îndreaptă asupra propriilor doctrine, fapt care îi determină pe unii cercetători să vorbească doar despre modernitate târzie sau radicalizată, mai degrabă decât despre postmodernitate.¹² Știința se diluează, adevărul este demontat. Mass-media digitală, în special televiziunea și platformele de socializare, ne cufundă în circumstanțe care sunt decuplate de orice realitate pe care ar fi putut-o reprezenta cândva. Alegerea politică și religioasă, care se reduce la consumul profetit de Karl Marx, potrivit căruia „tot ceea ce este solid se topește în aer...”, capătă un aspect societal.¹³

- c) Trei: *ce bază rămâne pentru viața politică și discursul moral atunci când fundamentele moderne au fost erodate?* F. Nietzsche este reabilitat: progresul este iluzie, puterea este totul. Nihilismul neagă toate orizonturile de semnificație.¹⁴ Ierarhiile opresive de gen și rasă se prăbușesc, lăsând „diferența” ca bază a unei noi căutări politice. Dar fiecare grup, sau trib, vorbește doar propria sa limbă, fără nici un mediu rămas pentru a concepe „binele comun”. Riscurile foametei, crizele ecologice și amenințările nucleare, lăsate moștenire de modernitate, mențin vie întrebarea ce poziție normativă rămâne „după virtute”.¹⁵

Particularitatea New Age nu este mai ușoară decât încercarea de a defini postmodernitatea. Deși New Age este adesea menționată în mod liber ca o „mișcare”, aceasta nu reușește să încapsuleze fenomenul din punct de vedere sociologic. Marilyn Ferguson precizează: „O rețea fără lider, dar puternică, lucrează pentru a aduce schimbări radicale în Statele Unite. Membrii săi au rupt cu anumite elemente-cheie în gândirea occidentală și poate chiar să fi rupt continuitatea cu istoria... Pare a fi o schimbare a conștiinței unui număr critic de indivizi, suficient pentru a produce o reînnoire a societății.”¹⁶

În ceea ce privește religiile convenționale, New Age manifestă o convergență între noile tradiții orientale și mistice și *dezamăgirea* religioasă a multor occidentali.¹⁷ Monismul panteist ar descrie în termeni teologici impulsul New Age: Creatorul și creatura sunt una și diferența este iluzie. Din sursele orientale se reperează un accent pe iluminarea interioară (tehnicele spirituale precum cântatul sau meditația sunt vitale pentru schimbarea conștiinței), gnoză sau ideea că cunoașterea este în cele din urmă experiențială și viziunea că karma operează în toate. „Ghidurile spirituale” pot fi consultate pentru a aprofunda experiența unei noi conștiințe. Mai presus de toate, sinele este central; călătoria spirituală urmează un traseu care duce în mod emfatic în interior.¹⁸

¹² Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press 1990, p. 11.

¹³ Marshall Berman, *All That is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity*, London, Verso 1983, p. 87.

¹⁴ Charles Taylor, *The Malaise of Modernity*, House of Anansi Press, 2003, p. 23.

¹⁵ Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, London, Duckworth 1981, p. 94.

¹⁶ Marilyn Ferguson, *The Aquarian Conspiracy: Personal and Social Transformation in the 1980s*, Tarcherperigee, 2011, p. 26.

¹⁷ Gordon Melton, *Encyclopaedic Handbook of Cults in America*, p. 11.

¹⁸ Vezi Paul Heelas, „The sacralization of self and New Age capitalism”, în *Social Change in Contemporary Britain*, Nicholas Abercrombie and Alan Warde (eds), Cambridge, Polity Press 1992; Idem, „Cults for Capitalism: self-religions, magic and the empowerment of business”, în *Religion and Power Decline and Growth*, Peter Gee and John Fulton (eds), London, British Sociological Association 1991.

Este prea ușor să cazi în capcana încercării de a clasifica cu claritate fie credințele, fie trăsăturile organizaționale ale New Age. Aceste fenomene rezistă unor astfel de stiluri „moderne” de clasificare. Pe lângă misticismul oriental, New Age include elemente ale potențialului uman, wicca și neopăgânism. Grupuri precum *Hare Krishna* pot avea multe în comun cu New Age, fără să facă parte din aceasta. În ciuda denumirii „nou” în New Age, multe elemente religioase sunt foarte vechi și se pare că mediul cultural specific ajută la determinarea ce trăsături vor apărea în alte spații. Druidismul britanic, de exemplu, poate avea un succes limitat în Canada. Pe de altă parte, religiile native nord-americane pot fi încorporate în New Age din Canada și exportate de acolo în Europa. Asemenea idei călătoresc în cadrul rețelelor naționale și internaționale ale adeptilor New Age. New Age nu este cu adevărat o „mișcare” socială sau religioasă, cel puțin în sensul sociologic mai convențional al acestui termen, cu atât mai puțin un „cult” exclusiv.¹⁹ De aceea, „rețeaua” exprimă mai bine decât „mișcarea” modul în care funcționează New Age. În cele din urmă, sub numele New Age există o diversitate uriașă de practici, de la asceza simplă a stilului de viață la consumerismul capitalist yuppie.²⁰

Pentru Simmel, modernitatea se îndreaptă către un fel de *interregnum* cultural în care monopolul modelelor vechi era în scădere, dar în care lipsea capacitatea de a crea altele noi.²¹ Religiozitatea post-creștină, a spus Simmel, ar fi un „misticism fără formă” în care sufletul ar fi „propria sa viață metafizică cea mai interioară, care nu este modelată de nicio formă de credință”.²² În această remarcă se pot simți impulsuri ale expresiilor new-age-iste.

Dezbaterile actuale despre postmodernitate, unii cercetători vorbind chiar despre o post-postmodernitate, sunt de acord că *renașterea religioasă* este un aspect al condiției postmoderne, în timp ce diferă în ceea ce privește formele pe care le-ar putea lua reînnoirea religioasă. O temă comună este critica secularizării, ea însăși văzută mai puțin ca o descriere a declinului religios decât ca parte a metanarațiunii modernității seculare.²³ Suspiciunea timpurie a lui David Martin că teoria secularizării ar putea fi o „armă raționalistă” este acum susținută de alții care văd „rațiunea seculară” a modernității drept originea sa.²⁴

Astfel, respingerea arbitrară a religiei, atât de caracteristică sociologiei moderne(iste), este abandonată în favoarea unei abordări mai puțin abrazive. „Respirația de spațiu gol” temporară a lui F. Nietzsche, mai degrabă decât „dezvrăjirea lumii” mai permanentă a lui Weber pare mai relevantă. Reîncântarea și infuzia de simbol și semnificație au un loc preferat în cadrul discursului postmodern.²⁵ Deloc surprinzător, unii teologi s-au grăbit să profite de acest moment, îndreptându-și atenția la aceste noi semnale.²⁶

¹⁹ James Beckford, *Religion in Advanced Industrial Society*, London, Unwin Hyman 1989, p. 28.

²⁰ Paul Heelas, „The sacralization of self and New Age capitalism”, p. 114.

²¹ Deena Weinstein and Michael Weinstein, „Simmel and the theory of post-modern society”, în Bryan S. Turner (ed.), *Theories of Modernity and Postmodernity*, London, Sage 1991, p. 67.

²² Georg Simmel, „The crisis of culture”, p. 258.

²³ Michael Northcott, „The New Age and pastoral theology: towards the resurgence of the sacred”, în *Edinburgh, Contact Pastoral Monograph*, 2, 1992, p. 43.

²⁴ David Martin, *The Religious and the Secular*, Routledge 1969; David Lyon, *The Steeple's Shadow: On the Myths and Realities of Secularization*, Grand Rapids, 1987. John Milbank, *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*, Oxford, Blackwell 1990.

²⁵ David Ley, „Faith and the social sciences in a postmodern age”, în J. I. Packer, Loren Wilkinson (eds.), *Alive to God: Studies in Spirituality*, Regent College Publishing, 1992, pp. 273-285.

²⁶ David Griffin, *The Re-enchantment of Science*, Albany, NY, SUNY Press 1988, p. 67.

Unele relatări sociologice ale situației emergente pornesc de la o bază empirică, arătând că, de exemplu, „perspectivele transcendente” sunt un ingredient important al noilor mișcări sociale²⁷, sau că tinerii din societățile avansate, deși nu sunt pasionați de religia tradițională, prezintă considerabil interes pentru întrebările legate de sensul, scopul și etica vieții.²⁸ Alte relatări, generate mai teoretic, văd despărțirea dintre *sacru* și *profan* ca o simplă fază a modernității. Postmodernitatea, care destabilizează însăși realitatea, neagă astfel de distincții. *De-diferențierea* este la ordinea zilei, deschizând uși către o multitudine de semnificații religioase (impermanente).²⁹

Pe scurt, mai puțini teoreticieni caută astăzi semne de spiritualitate în bisericile instituționale, cu excepția celor care se tem de renașterea fundamentalistă.³⁰ Noile mișcări sociale sunt văzute ca locuri de activitate spirituală, fie în cadrul feminismului, fie al mișcărilor verzi sau al acelor grupuri influențate de religiile native. Concepte precum Gaia, de exemplu, oferă legături între ecologismul „secular” și spiritualitatea „verde profundă”.³¹ David Harvey sugerează că „chiar și religia și mitul pot avea cea mai mare importanță” pentru noua clasă de producători culturali³², în timp ce Anthony Giddens observă, de asemenea, că o renaștere a religiei poate fi o consecință a ceea ce el numește „modernitate târzie”.³³

Una dintre cele mai palpabile asemănări între postmodernitate și New Age este că ambele sunt răspunsuri la – sau chiar expresii ale – unei crize a modernității. Rațiunea iluministă, care glorifica obiectivitatea și detestă ambivalența, este pusă la îndoială și atacată în ambele direcții.³⁴ Modernitatea și materialismul, împreună cu doctrina progresului, sunt privite cu scepticism ca înțelegeri greșite ale realității și, prin urmare, cauza stării de rău resimțite în diversele sale forme: birocratice, nucleare, ecologice și așa mai departe. Ca un exemplu, Gaia, zeița greacă a pământului, care acum își împrumută numele teoriei cosmologice fostului om de știință NASA James Lovelock.³⁵ Viziunea lui este următoarea. Faptul că clima și proprietățile chimice ale pământului au fost întotdeauna optime pentru viață nu poate fi pus pe miza întâmplării. Mentea Gaiei, pentru Lovelock, este inteligența sau conștiința care dirijează toate procesele globale și geofizice. Sistemul de autoechilibrare a fost perturbat doar de intervenția umană. Acum, dimensiunea ecologică a crizei modernității este adesea pusă pe seama creștinismului (!) și, în special, a binecuvântării aparent teologice acordate *lido dominandi* de Francis Bacon.³⁶ Industrialismul și militarismul rampant sunt privite ca o consecință a acestui fapt, identificând astfel creștinismul ca o cauză a stării de rău a modernității.³⁷ Odată luată această întorsătură simplistă, creștinismul pare mai puțin atractiv ca un antidot religios decât ca Gaia. Gaia are avantajul suplimentar de a fi o zeiță, convergând

²⁷ Alberto Melucci, *Nomads of the Present*, London, Century Hutchinson 1989, p. 220.

²⁸ Grace Davie, „Believing without belonging: is this the future of religion in Britain?”, în *Social Compass* 37:4 (1990), pp. 455-469.

²⁹ Scott Lash, *A Sociology of Postmodernism*, London, Routledge 1990, p. 5.

³⁰ Ernst Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion*, London, Routledge 1992, p. 82.

³¹ Vezi Steve Yearley, *The Green Case*, London, 1991.

³² David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, p. 348.

³³ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, p. 180.

³⁴ Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Wiley, 2013, p. 14.

³⁵ Vezi James Lovelock, *Gaia: A New Look at Life on Earth*, Oxford, Oxford University Press 1987.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Bob Goudzwaard, *Capitalism and Progress*, Grand Rapids, MI, Eerdmans 1980, p. 144.

astfel cu accentele feministe, exprimate și în denumirea „Mama Pământului”, luată de Gaia în fiecare zi anuală a Pământului. În ceea ce privește *mișcările verzi*, Gaia reprezintă un punct de cotitură, departe de raționalitățile iluministe care pot reapărea cu ușurință ca reformism de mediu sau mai rău, consumerism verde, și către o nouă conștiință și practică pașnică și armonică. David Spangler, din comunitatea scoțiană Findhorn, vede Gaia ca baza unei noi spiritualități care locuiește și contextualizează viața.³⁸ Gaia rezonază și cu renașterea mai largă a păgânismului. Mai mult, o zeiță ocupă un loc proeminent în noile mișcări sociale.³⁹ Teologiile subterane ale păgânismului, suprimate atât de multă vreme de către gardienii oficiali ai sacrului, ies acum la suprafață ca fragmente de religie instituțională, oferind un nou contact direct cu spiritele străvechi ale Pământului. Această renaștere păgână se potrivește cu aceste curente postmoderne, care denigrează logocentrismul în favoarea imaginii și a semnului.⁴⁰

După cum am menționat mai sus, anumiți teologi se alătură acestui proiect, reafirmând „adevărul lui Dumnezeu fără a abandona puterile rațiunii”⁴¹, după cum spune D. Harvey. „Teologia creației” a lui Matthew Fox îmbină ideile New Age cu teologia creștină tradițională.⁴² David Griffin se bazează pe A.N. Whitehead pentru o „teologie sinergică” a cărei spiritualitate „cooperează cu Dumnezeu”⁴³, în timp ce Sally Macfague încă mai folosește câțiva termeni recunoscuți din teologia creștină, plini pentru „priorități planetare”. „Concentrarea ei cosmocentrică” este menită să corecteze antropocentrismul teologic anterior. Astfel de agende teologice *terestre* ar trebui să înlocuiască vechile teologii influențate de Iluminism într-o „schimbare de paradigmă”.⁴⁴

Prin urmare, New Age pare să reflecte unele preocupări postmoderne cu privire la criza modernității. Alte exemple ar putea fi alese decât *mișcările verzi* și *Gaia*, dar este important de menționat că niciunul dintre ele nu este lipsit de ambiguități. Cel mai important, poate, este modul în care New Age exprimă atât condițiile postmoderne, cât și, în același timp, oferă antidoturi modernității. Criza modernității poate fi văzută în pastișa relaxată, fluidă și nedogmatică a nostalgiei și kitschului - „cercul” New Age. Soluțiile pentru criza modernității, pe de altă parte, sunt vizibile în noile tehnici de depășire a materialismului și resemnării, în noile discipline spirituale ale meditației sau channelling.⁴⁵ Din nou, acolo unde postmodernismul se concentrează pe diferență, New Age indică unitate și armonie. Există limite ale afinităților postmodernității cu New Age.

³⁸ David Spangler, „The Meaning Of Gaia Is Gaia a goddess, or just a good idea?”, www.context.org (accesat 06.03.2022).

³⁹ David Spangler, „Goddess or goddesses?”, în *Gnosis* 13 (1989), p. 56.

⁴⁰ Camille Paglia, *Sexual Personae: Art and Decadence from Nerfetti to Emily Dickinson*, Yale University Press 1990, p. 82.

⁴¹ David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, p. 41.

⁴² Matthew Fox, *The Coming of the Cosmic Christ: The Healing of Mother Earth and the Birth of a Global Renaissance*, Harper and Row, 1988, p. 45.

⁴³ David Griffin, *God and the Postmodern World*, Albany, NY, SUNY Press 1989, p. 71.

⁴⁴ Sally MacFague, „An earthly theological agenda”, în *The Christian Century*, 2-9 (1991), pp. 12-15.

⁴⁵ David Lyon, „A Bit of a Circus: Notes on Postmodernity and New Age”, p. 124.

Structura sintetică a tezei de doctorat

Prezenta teză de doctorat este structurată în patru capitole, dintre care primele trei sunt rezervate analizelor sistematice și interpretative ale metamorfozelor ideologice ale *omului nou* în postmodernitate și New Age. Ultimul capitol se dorește a fi o evaluare critică din punct de vedere misionar ale configurațiilor *omului nou* în cele două trenduri cultural-religioase analizate în primele trei capitole. De asemenea, acest ultim capitol oferă o serie de soluții teoretice și practice misionare ca răspuns apologetic în contracararea apologetică a tendințelor seculare de tip postmodernist și neo-păgân.

Primul capitol - *Postmodernism și New-Age - referințe ale itinerariului individualizării omului în societatea contemporană* - face o radiografie istorică și socială a condițiilor create de postmodernitate și New Age în câmpul societății contemporane. Principalele idei abordate vizează o precizare cât mai clară a contextului religios și social în care omul este regândit: invalidarea radicală a temeiurilor meta-narațiunilor modernității, tezele raționalizării și individualizării, fragmentarizarea religiei la nivelul unei opțiuni personale prin secularizare, reinterpretarea subiectivizată a religiei în tiparul spiritualității New Age.

Cel de-al doilea capitol - *Redefinirea identității omului în fluxul postmodernismului și a noii religiozității* - explorează modul în care postmodernitatea regândește omul în dinamica cotidiană contemporană. În ansamblu, am mizat pe tranziția spre individualizarea omului într-o societate de consum care și-a consumat miza certitudinilor modernității. Un spațiu de analiză este rezervat problematicii identității religioase a omului în fluiditatea globală postmodernistă, itinerariului individualizării omului ca eliberare de cadrele autorității, detraditionalizării ca proces de dezintegrare a integrității societății în postmodernitate. Alte două teme sunt punctate în acest capitol: regândirea omului ca subiect conștient în postmodernism - de la persoană la nivelul unui construct social, și regândirea ale omului sub ideologia nihilismului religios. În ultimă instanță este analizată problematica spinoasă a profilului postmodern și secular al celor „nones”.

Capitolul al III-lea - *Transformarea omului „nou” în New Age: resemnificări spirituale* - sondează în pseudo-spiritualitatea neopăgână de tip New Age care are un program foarte bine stabilit: transformarea omului prin accederea într-o altă stare de conștiință. Din acest considerent, am considerat că este necesar să prezentăm valențele spiritualității New Age, ca mărci ale unei religiozități seculare, ca apoi să mizăm pe analiza acestei transformări. Acest lucru l-am realizat prin următoarele subteme abordate: transformarea holistică: dincolo de dihotomia sacru-profan; tehnologiile spirituale New Age ale inovării omului în tandemul consumului postmodernist și valorificarea *sinelui* în gândirea unor adepți new-ageiști (Deepak Chopra, Ken Wilber, Gary Zukav, Shakti Gawain).

Ultimul capitol - *Misiunea Bisericii și afirmarea antropologiei creștine în contextul postmodernist și new-age-ist. contextualizare și evaluare* - sintetizează contrastul dintre perspectiva teologico-creștină asupra omului și cea postmodernistă și new-ageistă. De asemenea, sunt menționate principalele linii de evaluare critică față de *omul nou* gândit în tiparul secular contemporan.

Instrumentarul științific și metodologic utilizat în elaborarea tezei

Din punct de vedere metodologic, am întreprins o analiză de conținut a textelor relevante pentru a sublinia procesele și metodele prescrise de acești gânditori spirituali New Age și pionerii postmoerniști în dezvoltarea meta-teoriilor lor despre *omul nou*. Metoda de analiză nu a fost aplicată pentru a critica fiecare „afirmație de adevăr” specifică din conținutul teoriilor, ci pentru a arăta modul în care procesele acestora se aliniază cu nevoile oamenilor din societatea de consum post-tradițională. Mulți alți gânditori și promotori spirituali New Age prezintă metode similare în dezvoltarea practicilor și discursului din scrierile lor. Metoda aleasă este una *interpretativă* și, ca atare, își propune să evidențieze paralelele de sens dintre modul în care anumiți teoreticieni sociali explică societatea de consum post-tradițională și popularitatea „produselor sociale” precum textele scrise în stil de spiritualitate New Age. Nu pretindem că analizele folosite sunt arhetipale în ceea ce privește capacitatea de a analiza metodele altora care scriu în domeniul spiritualității New Age. Mai mult, textele alese pentru analiză nu sunt neapărat reprezentative pentru toate scrierile gânditorilor spirituali New Age, ele sunt minime, dar considerăm că sunt relevante în scopul de a verifica metamorfozările spirituale și seculare la care este supus omul în reconfigurarea sa actuală.

Nu în ultimul rând, teza de doctorat este o analiză descriptiv-analitică, care descrie și analizează din punct de vedere empiric eforturile Bisericii în realizarea misiunii sale în lumea contemporană. În plus, am folosit analiza sistematică pentru înțelegerea și explicarea adecvată a repoziționării misiunii în cultura postmodernismului. Metoda deductiv-inductivă este folosită pentru a formula ideea de misiune și principiile postmoderne cu un cadru conceptual folosit ca referință de repoziționare a Bisericii în lumea postmodernă, sau chiar post-postmodernă după opinia unor cercetători în spectrul studiilor socio-religioase.

Literatura de specialitate folosită este în mare parte din sfera cercetărilor occidentale, întrucât în acest spațiu s-a simțit și se simte mult mai pregnant efectele postmodernității și ale spiritualității seculare de tip New Age. Această literatură este întregită cu scrierile misiologilor români (Pr. Gheorghe Istodor, Pr. Mihai Himcinschi, Pr. Gheorghe Petraru, Arh. Gelu Călina, Pr. Nechita Vasile, Pr. Vasile Leb, Pr. Cristian Sonea), scrieri care încadrează experiența teoretică sau concretă cu trendurile postmodernității și ale New Age-ului reflectate în actul pastorației.

Bibliografie selectivă

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a PF Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodox Române, București, 2013.
2. „The Crisis of the Calendar. The Gnosis Interview with Jose and Lloydine Arguelles”, în *Gnosis Magazine*, 1988, pp. 28-33.
3. Anderson, Gerald H., *Toward the Twenty-first Century in Christian Mission*, Wm. B. Eerdmans Publishing, 1993.
4. Aupers, Stef and Dick Houtman, „Beyond the spiritual supermarket: the social and public significance of New Age spirituality”, în *New Age Spirituality. Rethinking Religion*, Steven J. Sutcliffe and Ingvild Saelid Gilhus (Eds.), Routledge, London and New York, 2014.
5. Bainbridge, William S., *The Sociology of Religious Movements*, Routledge, 1997.
6. Bamberg, M., „Talk, small stories, and adolescent identities”, în *Human Development*, 47, 2004.
7. Barsky, Robert, „Postmodernity”, în *Encyclopedia of Postmodernism*, Victor E. Taylor and Charles E. Winqvist (Eds.), Routledge, London, 2001.
8. Bateson, G., M.C. Bateson, *Angels Fear: Towards an Epistemology of the Sacred*, Hampton Press 2005.
9. Belk, R., „The sacred and the profane in consumer behaviour: Theodicy on the odyssey”, în *Journal of Consumer Research* 6 (1), 1989.
10. Bellah, R., *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*, University of California Press, 1985.
11. Bird, Frederick, „Theories of justice in new religious and parareligious movements”, în *Studies in Religion/Sciences Religieuses* 15 (1986), pp. 17-28.
12. Blake, Nigel, „Between Postmodernism and Anti-Modernism: The Predicament of Educational Studies”, în *British Journal of Educational Studies*, Vol. 44, No. 1 (1996), pp. 42-65.
13. Bloom, W., *The New Age. An Anthology of Essential Writings*, 1991.
14. Bockmuehl, Klaus, *The Challenge of Marxism. A Christian Response*, InterVarsity Press, 1980.
15. Chryssides, George D., „Defining the New Age”, în *Handbook of New Age*, Daren Kemp and James R. Lewis (eds.), Brill, 2007, pp. 5-25.
16. Griffin, David, *The Re-enchantment of Science*, Albany, NY, SUNY Press 1988.
17. Guardini, Romano, *Das Ende der Neuzeit*, Würzburg: Werkbund-Verlag, 1950.
18. Guerriero, S., „Até onde vai a religião: um estudo do elemento religioso nos movimentos da Nova Era”, în *Horizonte* 12(35), 2014, pp. 902–931.
19. Habermas, J., „Modernity: an incomplete project”, in H. Foster (ed), *The anti-aesthetic: essays in postmodern culture*, Bay Press, 1983.
20. Hitchen, John, „Mission to Primal Religious Groups in a Postmodern Context”, în *Mission and Postmodernities*, Edited by Rolv Olsen, Regnum Books International, 2011.

21. Horie, Norichika, „Narrow New Age and broad spirituality: a comprehensive schema and a comparative analysis”, in *New Age Spirituality. Rethinking Religion*, Steven J. Sutcliffe and Ingvild Saelid Gilhus (Eds.), Routledge, London and New York, 2014.
22. Houston, Jean, *Quantum Revelation: A Radical Synthesis of Science and Spirituality*, SelectBooks, 2018.
23. Koelb, Clayton, *Nietzsche as Postmodernist: Essays Pro and Contra*, Suny Press, 1990.
24. Küng, Hans, *Christianity and the World Religions: Paths of Dialogue with Islam, Hinduism, and Buddhism*. New York: Doubleday & Co., 1986.
25. *L'Observation quantitativw du fait religieux*, Lille, Centre dhistoire de region Nord et de l'Europe de Nord-Ouest de l'Université Charles-de Gaulle – Lille, III, 1992.
26. Lacroix, Michel, *L'Ideologia della New Age*, Milano, 1998.
27. Lannaccone, L., , R. Stark, and R. Finke, „Rationality and the religious mind”, in *Economic Inquiry* 36 (3), 1998, 373-389.
28. Lasch, C., *The culture of narcissism: American life in an age of diminishing expectations*, Warner, 1978.